

Andrzej KOSTRZEWSKI, Małgorzata MAZUREK, Maria GÓRSKA-ZABIELSKA¹

ODDZIAŁ POZNAŃSKI POLSKIEGO TOWARZYSTWA GEOGRAFICZNEGO

WPROWADZENIE

Zorganizowany rozwój poznańskiego ośrodka geograficznego przypadł na okres międzywojenny, szczególnie czas w dziejach naszej państwowości nacechowany wyzwoloną energią społeczności polskiej do podejmowania nowych zadań. Wielkopolanie po odzyskaniu niepodległości, intensywnie rozwijali szkolnictwo i gospodarkę, podejmowali liczne inicjatywy w zakresie ożywienia życia społecznego oraz więzi narodowej. Dzięki staraniom prezesa Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (działającego od 1857 r.), Heliodora Święckiego, w dniu 11 listopada 1918 r. powstała Komisja Organizacji Uniwersytetu Polskiego w Poznaniu. Już 30 stycznia 1919 r. Naczelna Rada Ludowa, przy poparciu Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, powołała Wydział Filozoficzny, który objął także geografię (Kostrzewski 2016). Ze względu na brak wykwalifikowanego personelu z wyższym wykształceniem w Poznaniu, intensywnie starano się o pozyskanie kadry profesorskiej spoza Wielkopolski; liczne grono profesorów przybyło wówczas do Poznania z Uniwersytetu Jana Kazimierza w Lwowie oraz z Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. W takiej atmosferze, na początku 1919 roku profesor nadzwyczajny geografii na Uniwersytecie Lwowskim Stanisław Pawłowski (ryc. 1), przyjął propozycję rektora Wszechnicy Piastowskiej zorganizowania Instytutu Geograficznego (Kostrzewski 2012; 2016). S. Pawłowski prowadzący szeroką współpracę z naukowymi ośrodkami zagranicznymi, legitymujący się już poważnym dorobkiem naukowym, pełen energii i inicjatyw zarówno badawczych, jak

¹ Autorzy składają serdeczne podziękowania Iwonie PIOTROWSKIEJ oraz Arturowi BAJERSKIEMU za pomoc okazaną w przygotowaniu historii Oddziału Poznańskiego PTG.

i organizacyjnych, zdecydował się formować poznański ośrodek geograficzny. Pawłowski przyjechał do Poznania 6 maja 1919 r. i można uznać, że data ta ma znaczenie historyczne dla poznańskiej geografii. Natomiast dla Wielkopolan spełnieniem pragnień wielu pokoleń było otwarcie Uniwersytetu Poznańskiego (wówczas jeszcze Wszechnicy Piastowskiej) w dniu 7 maja 1919 r. Rozpoczął się ważny okres w historii poznańskiego ośrodka geograficznego, zarówno w zakresie badań naukowych, wykorzystania funkcji geografii w nauczaniu szkolnym, jak i w życiu społecznym, gospodarczym, a także politycznym, w skali regionalnej, krajowej i międzynarodowej. Realizowano także szereg inicjatyw w zakresie zorganizowania geografów jako ważnej grupy zawodowej. W okresie międzywojennym w efekcie rozwoju geografii na Uniwersytecie Poznańskim wyłoniły się następujące kierunki badań:

- geografia fizyczna, a w niej m.in: geomorfologia (S. Pawłowski, Maria Czekańska, Rajmund Galon, Józef Gołąb, Juliusz Mikołajski, Bogumił Krygowski), hydrologia (Józef Bajerlein, Walenty Winid);
- antropogeografia (S. Pawłowski, Władysław Deszczka, Jan Dylík, Józef Czekalski, Maria Kielczewska);
- teoria i metodologia nauk geograficznych (S. Pawłowski, Stanisław Nowakowski);
- geografia regionalna (S. Pawłowski, W. Winid, J. Dylík, R. Galon);
- geografia polityczna (S. Pawłowski);
- geografia gospodarcza (S. Nowakowski, Florian Barciński, J. Czekalski);
- historia geografii i kartografii (Bolesław Olszewicz) (Czekańska 1973; Kaniecki, Kostrzewski 2012; Czyż 2012).

Ryc. 1. Stanisław Pawłowski (1882-1940) – założyciel poznańskiego ośrodka geograficznego i towarzystw geograficznych, rektor Uniwersytetu Poznańskiego (1932-1933) (lewa); tablica pamiątkowa poświęcona S. Pawłowskiemu umieszczona w *Collegium Geographicum* WNGiG UAM w Poznaniu (prawa).

Źródło: Archiwum UAM

Miarą aktywności naukowej pracowników poznańskiego ośrodka geograficznego był ich udział w pracach towarzystw naukowych. Pracownicy Instytutu współpracowali zwłaszcza z Poznańskim Towarzystwem Przyjaciół Nauk, a S. Pawłowski był wiceprezesem PTPN oraz prezesem Komisji Geograficznej PTPN. W 1922 r. S. Pawłowski współzałożył Zrzeszenie Polskich Nauczycieli Geografii, którego był przewodniczącym do 1938 r. (od 1929 r. siedzibą Zarządu był Poznań). W ramach Zrzeszenia inicjował organizację zjazdów, konferencji, kursów metodycznych, wycieczek krajowych i zagranicznych, a także wakacyjnych kursów dla nauczycieli, kształtując opinie i świadomość społeczeństwa o znaczeniu geografii (Czyżewski 1968, s. 81; Kostrzewski 2016). W okresie poznańskiej działalności w 1921 roku S. Pawłowski opublikował cztery podręczniki pod tytułem *Geografia dla klas wyższych*.

Od początku powstania Polskiego Towarzystwa Geograficznego w 1918 r., jego członkami byli naukowcy z Poznania (m.in. S. Pawłowski). Inicjatywa powołania Oddziału Poznańskiego PTG pojawiła się już w 1922 r., jednakże ze względu na brak porozumienia dotyczącego statutu PTG, powstało niezależne Towarzystwo Geograficzne (TG) w Poznaniu. Ubolewano nad takim stanem rzeczy, co odnotowane zostało w *Sprawozdaniu z działalności Towarzystwa za 1930 r.* (1931): *[...] rozbicie ruchu geograficznego w Polsce naraża geografę na niepowetowane szkody – brak koordynacji w wydawnictwach i publikacjach geograficznych, brak krytyki naukowej geograficznej, słaby rozwój towarzystw, osłabienie prestiżu na zewnątrz i niedocenywanie znaczenia geografii w życiu narodowym, państwowym i w szkole.*

Oficjalnie Towarzystwo Geograficzne w Poznaniu zostało powołane 8 lutego 1928 r. z inicjatywy S. Pawłowskiego, który został jego pierwszym przewodniczącym, zastępcą był Stanisław Nowakowski, a sekretarzem Władysław Deszczka (Czechówna 1968, s. 61). Powstanie i funkcjonowanie Towarzystwa Geograficznego w Poznaniu było odpowiedzią na odczuwalny brak towarzystwa w życiu naukowym geograficznego ośrodka poznańskiego. Towarzystwo skupiało nie tylko geografów, ale także osoby spoza kręgu zawodowego, którym bliskie były idee i cele Towarzystwa. W pierwszym roku funkcjonowania do Towarzystwa należały 52 osoby, w 1930 już 79 osób. Organem Towarzystwa Geograficznego w Poznaniu było „Czasopismo Geograficzne”, które począwszy od pierwszego zeszytu w 1928 r. wychodziło jako wspólne wydawnictwo Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografii oraz obu Towarzystw Geograficznych: lwowskiego i poznańskiego. Zespolenie w jednym wspólnym czasopiśmie prac trzech towarzystw uważane było za krok prowadzący do scalenia ruchu geograficznego w Polsce (Czekańska 1984).

Działalność Towarzystwa Geograficznego w Poznaniu była bardzo różnorodna, w jego ramach realizowano projekty badawcze, organizowano konferencje i odczyty, prowadzono współpracę z nauczycielami, formułowano opinie

w sprawach zawodowych, a także publicznych. Towarzystwo Geograficzne samodzielnie, bądź we współpracy ze Zrzeszeniem Polskich Nauczycieli Geografii, wydawało opinie o programach szkolnych i podręcznikach. Niezwykle zasługi na tym polu miał S. Pawłowski (Czekańska 1946 b, s. 8).

Stanisław Pawłowski jako przewodniczący Towarzystwa Geograficznego brał udział w Zjeździe przedstawicieli towarzystw naukowych w Gdańsku 6 czerwca 1930 r. Działalność towarzystw naukowych spełniała wówczas ważną funkcję w kształtowaniu państwowości polskiej. Towarzystwo Geograficzne było organizatorem zjazdów ogólnopolskich, m.in.: IV Zjazdu w 1929 r. i V Zjazdu w 1931 r. (Gdynia, 24–26 maj 1931 r.). Duży wpływ na profil działalności Towarzystwa Geograficznego w Poznaniu miało zaangażowanie S. Pawłowskiego jako sekretarza w organizację XIV Międzynarodowego Kongresu Geograficznego w Warszawie (23–31 sierpnia 1934 r.). Zorganizowany w Warszawie Kongres podniósł prestiż polskiej geografii w świecie. Zjazd Geografów w Krakowie w październiku 1935 r. wpłynął natomiast znacząco na integrację społeczności geografów w Polsce. Pozycja polskiej geografii w świecie została ugruntowana następnie na kongresie w Amsterdamie (17–28 lipca 1938 r.). Stanisław Pawłowski, na prośbę Eugeniusza Romera, uczestniczył w opracowaniu oceny stanu polskiej geografii, przewodniczył na Kongresie delegacji PAU i został wybrany wiceprezydentem Międzynarodowej Unii Geograficznej.

Przedstawiciele Towarzystwa Geograficznego w Poznaniu angażowali się w różne formy działalności naukowej i publicznej, m.in.: S. Pawłowski był przewodniczącym komitetu redakcyjnego (od 15 grudnia 1938 r.) *Słownika geograficznego Państwa Polskiego*, współpracował z Międzynarodowymi Targami Poznańskimi, uczestniczył w pracach Komisji Regionalnego Planu Zabudowania Okręgu Poznańskiego (pismo Ministra Spraw Wewnętrznych z 5 kwietnia 1937 r.).

Działalność Towarzystwa Geograficznego w Poznaniu przejawiała się także w prowadzeniu odczytów, co wiązało się z liczną frekwencją na zebraniach naukowych. W sprawozdaniu z działalności Towarzystwa w 1930 r. odnotowano, że w odczytach i zebraniach uczestniczyło 435 osób (Czechówna 1968, s. 62). W okresie międzywojennym w Towarzystwie funkcjonowały koła terenowe w: Kościanie, Ostrowie Wielkopolskim, Pleszewie, Rogoźnie, Wągrowcu i Wolsztynie. Dalszy rozwój Towarzystwa Geograficznego przerwał wybuch drugiej wojny światowej w 1939 r. S. Pawłowski został aresztowany i rozstrzelany przez hitlerowców 6 stycznia 1940 r. w Forcie VII w Poznaniu.

1. HISTORIA POWOŁANIA ODDZIAŁU POZNAŃSKIEGO I JEGO STRUKTUR

W okresie powojennym, w ślad za połączeniem towarzystw geograficznych i Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografii w jedno Polskie Towarzystwo Geograficzne, od października 1946 r. zaczął funkcjonować Oddział Poznański PTG, pod przewodnictwem Augusta Zierhoffera.

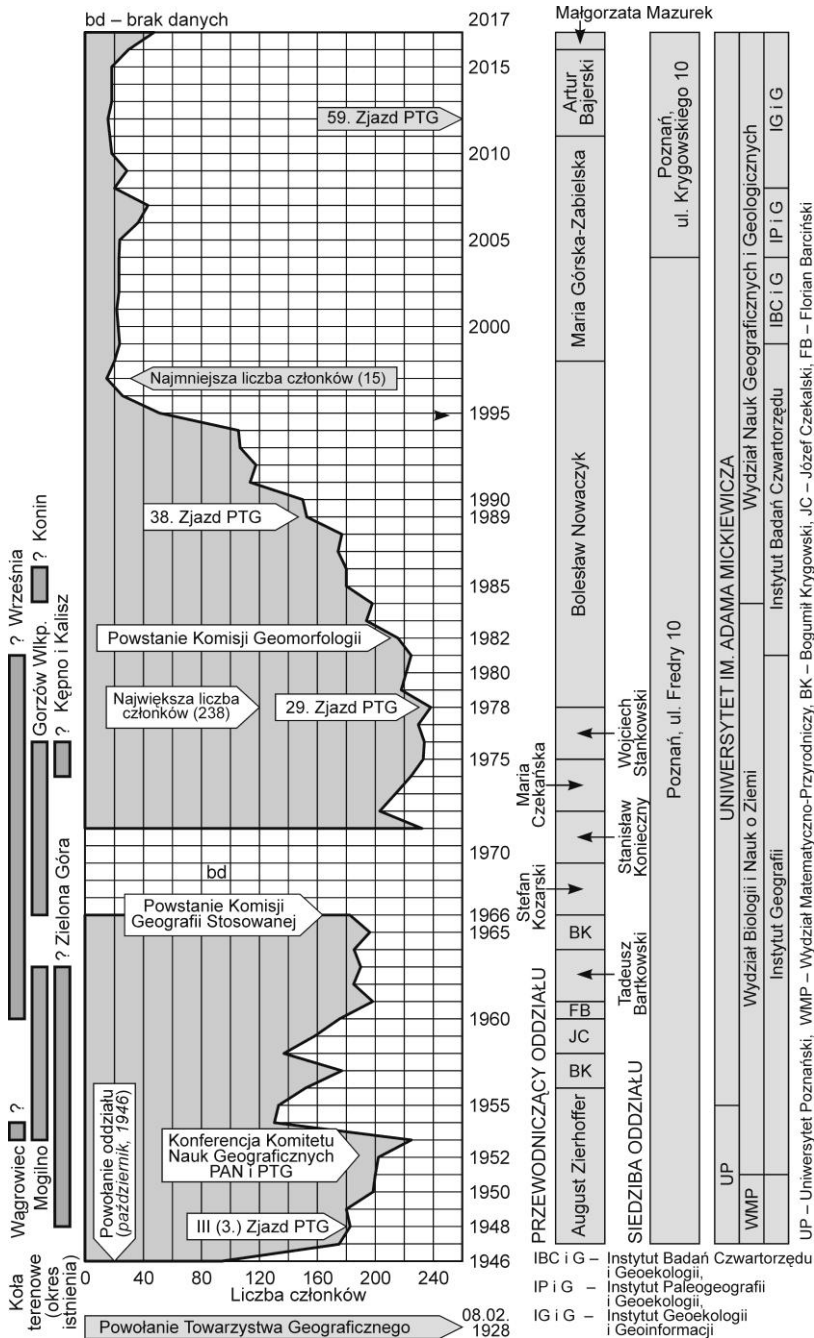
Siedziba Oddziału Poznańskiego PTG mieściła się w Instytucie Geografii na ul. Fredry 10 w Poznaniu (od 1936 r. rezydowało tam Towarzystwo Geograficzne w Poznaniu), a odczyty odbywały się w pomieszczeniach Instytutu. W 2004 r. oddział wraz z Wydziałem Nauk Geograficznych i Geologicznych przeniósł się do nowego obiektu na terenie Kampusu Morasko, obecnie przy ul. B. Krygowskiego 10, a zebrania i spotkania odbywają się w salach *Collegium Geographicum* (ryc. 2). Oddział Poznański PTG realizuje swoją działalność statutową dzięki wieloletniej przychylności władz dziekańskich Wydziału Nauk Geograficznych i Geologicznych².

Ryc. 2. Siedziby Oddziału Poznańskiego PTG: gmach *Collegium Minus*, ul. A. Fredry 10 – siedziba poznańskich geografów w latach 1936–2006 (Archiwum WNGiG) (lewa); obecna lokalizacja Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych w kampusie uniwersyteckim na Morasku, ul. B. Krygowskiego 10, z kolistą aulą *Collegium Geographicum* im. Profesora Stanisława Pawłowskiego (fot. A. Kijowski) (prawa)

Oddział Poznański PTG cechowała znaczna zmienność liczby członków, z maksymalną liczebnością w latach 70. XX w. (238 osób) i dużym spadkiem zainteresowania od lat 90. XX w., w 2017 r. oddział liczy 50 osób (ryc. 3) – pracowników naukowych uczelni wyższych Poznania oraz nauczycieli z Wielkopolski.

² Informacje o aktualnej działalności Oddziału Poznańskiego PTG przedstawiane są na stronie internetowej: <http://ptg.amu.edu.pl>.

Ryc. 3. Zmiany liczby członków Oddziału Poznańskiego PTG na tle wybranych faktów z historii oddziału w latach 1946–2017

Od roku 1946 w strukturze Oddziału Poznańskiego PTG aż do lat osiemdziesiątych XX w. funkcjonowały koła terenowe zlokalizowane w:

- Zielonej Górze (od 1948 r., przewodnicząca Bronisława Prokopek-Tusińska, od 1963 r. Jerzy Treliński);
- Mogilnie (od 1953 r., stopniowo silniej związało się z Oddziałem Toruńskim, przewodniczący Leon Niewiadomski, od 1963 r. A. Harmaciński),
- Wągrowcu (działalność krótkotrwała);
- Wrześni (od 1961, przewodniczący Tadeusz Kądziołka, następnie Józef Piaczyński, do lat 80. XX w. najaktywniejsze pośród kół terenowych);
- Gorzowie Wielkopolskim (w latach 1966–1976, likwidacja z powodu braku członków, przewodniczący Albert Bubień, następnie K. Gintowt),
- Kępnie (od 1974 r. zostało podporządkowane Oddziałowi Wrocławskiemu);
- Kaliszu (od 1974 r., usamodzielniało się w latach 70. XX w., przewodniczący J. Kłossowski);
- Koninie (od 1983 r., przewodniczący Z. Michałkiewicz).

Koła terenowe Oddziału Poznańskiego PTG skupiały przede wszystkim nauczycieli, którzy organizowali odczyty naukowe, działalność popularyzacyjną różnych dyscyplin geografii, projekcje filmowe oraz wycieczki terenowe. Z biegiem lat zmniejszała się aktywność kół terenowych i liczba ich członków, co doprowadziło w latach 80. XX w. do ich stopniowej likwidacji.

2. WŁADZE ODDZIAŁU POZNAŃSKIEGO PTG W LATACH 1946-2018

W ciągu ponad 70. lat działalności oddziałem kierowały kolejne Zarządy, a funkcje przewodniczących Oddziału Poznańskiego pełniło 13 osób (ryc. 4), będących pracownikami naukowymi Instytutu Geografii, a później Wydziału Nauk Geograficznych i Geologicznych UAM. Pełne składy personalne kolejnych Zarządów Oddziału Poznańskiego PTG począwszy od 1946 r., z uwzględnieniem ostatnich wyborów, które odbyły się 1 grudnia 2016 r., przedstawia tabela 1.

August Zierhoffer
1946–1956

Bogumił Krygowski
1956–58 i 1964–65

Józef Czekalski
1958–1959

Florian Barciński
1960

Tadeusz Bartkowski
1961–1963

Stefan Kozarski
1966–1969

Maria Czekańska
1972–1975

Wojciech Stankowski
1975–1978

Bolesław Nowaczyk
1979–1998

Maria Górską-
Zabielska
1998–2011

Artur Bajerski
2011–2016

Małgorzata Mazurek
2016 – nadal

Ryc. 4. Przewodniczący Oddziału Poznańskiego PTG 1946–2018.

Źródło: Archiwum UAM

Tab. 1. Członkowie Zarządu Oddziału Poznańskiego PTG w latach 1946–2018

Lata	Przewodniczący	Zastępcy	Sekretarz	Skarbnik
1946–1956	August Zierhoffer	Józef Czekalski Maria Czekańska	Tadeusz Bartkowski (do 1951), Edward Tomaszewski	Stanisława Schneigert (do 1950), Władysława Dejowa (do 1954), Urszula Puckalanka
1956–1958	Bogumił Krygowski		Stefan Żynda	Andrzej Karczewski
1958–1959	Józef Czekalski		Wiktor Borejko	T. Warsza
1960	Florian Barciński		Wiktor Borejko	T. Warsza
1961–1963	Tadeusz Bartkowski		Karol Rotnicki (1961) H. Kulawska	Andrzej Kostrzewski (1961) H. Kulawska
1964–1965	Bogumił Krygowski		Beata Haertle	Beata Haertle
1966–1969	Stefan Kozarski		Karol Rotnicki	Wiktor Borejko

Lata	Przewodniczący	Zastępcy	Sekretarz	Skarbnik	Członkowie	Komisja Rewizyjna
1969–1972	Stanisław Konieczny	Wojciech Stankowski	Andrzej Kostrzewski	Bolesław Nowaczyk	Maria Czekańska, Tadeusz Bartkowski, Stanisława Zajchowska, Bogumił Krygowski, Maria Kanikowska	Eugeniusz Biderman (przewodniczący), Wiktoria Kowalska, Elżbieta Wosicka
1972–1975	Maria Czekańska	Maria Kanikowska	Andrzej Jasiok	Maria Zabrzaska	Ludmiła Czech, Urszula Kozacka	Janina Wysznińska (przewodnicząca), Michał Żurawski, Mateusz Pater
1975–1978	Wojciech Stankowski	Maria Czekańska	Leon Kozacki	Ludmiła Czech	Anna Wawrzyniak. Z. Wieca, Maria Ziętek, Zofia Paszkiewicz, Daria Nowak	Michał Żurawski (przewodniczący), Teresa Klimek, Stefan Żynda
1979–1983	Bolesław Nowaczyk	Maria Kanikowska	Leon Kozacki	Andrzej Kijowski	Maria Czekańska, Janina Idziak, Daria Nowak, Anna Wawrzyniak	Teresa Klimek (przewodnicząca), Genowefa Rozmiarek, Alfred Kaniecki
1983–1998	Bolesław Nowaczyk	Andrzej Kijowski Alojzy Woś	Leszek Kasprzak	Daria Nowak	Anna Wawrzyniak	Roman Matykowski (przewodniczący), Jerzy Jańczak
1998–2011	Maria Górską-Zabieliska	Leszek Kolendowicz (do 2001 r.) Iwona Matuszyńska	Daria Nowak	Daria Nowak	Małgorzata Gościńska	Andrzej Macias (przewodniczący), Iwona Hildebrandt-Radke, Paweł Churski
2011–2016	Artur Bajerski		Monika Lutyńska	Renata Graf		Paweł Churski (przewodniczący), Krystyna Milecka, Zbigniew Zwoliński
1.12.2016–	Małgorzata Mazurek	Małgorzata Cichoń	Janusz Górny	Cezary Mądry	Martyna Olkowska	Krystyna Milecka (przewodnicząca), Paweł Churski, Zbigniew Zwoliński

3. GŁÓWNE FORMY DZIAŁALNOŚCI ODDZIAŁU POZNAŃSKIEGO

Działalność Oddziału Poznańskiego w okresie ponad 70. lat istnienia przybierała różne formy i toczyła się ze zróżnicowaną dynamiką, związaną z uwarunkowaniami zewnętrznymi funkcjonowania nauki i towarzystw naukowych w Polsce oraz ze zmianami organizacyjnymi jego struktury wewnętrznej. Dlatego w dziejach oddziału da się wydzielić kilka zasadniczych okresów cechujących się zmiennością form i dynamiki aktywności organizacyjnej, co wiązało się z indywidualnością kolejnych jego przewodniczących.

OKRES 1946–1953

Od 1947 r. datuje się szybki rozwój działalności Oddziału Poznańskiego PTG z dominującą wówczas działalnością naukową, czego wyrazem był zorganizowany w dniach 16–19 maja 1948 r. w Poznaniu i Zielonej Górze III Ogólnopolski Zjazd PTG. Odbył się on w 30. rocznicę powstania PTG. Wśród prawie 500 uczestników Zjazdu byli prawie wszyscy profesorowie geografii szkół wyższych w Polsce oraz bardzo liczna grupa nauczycieli geografii ze szkół podstawowych i średnich.

W pierwszych latach powojennych Oddział Poznański PTG spełniał rolę jednego z ośrodków koordynujących badania geograficzne w Polsce. Do jego osiągnięć naukowych należy opracowanie *Katalogu jezior Polskich* ze szczególnym uwzględnieniem jezior dorzecza Odry i pobraża Bałtyku między Odrą a Wisłą. Pracami tymi kierował Stefan Majdanowski. Poznańscy hydrologowie brali udział w zorganizowanym pod auspicjami PTG kursie limnologicznym w Giżycku (1950) i konferencji limnologicznej w Poznaniu (1953). Inne realizowane w oddziale zadania to: udział w pracach Komisji Słownictwa Geograficznego, Komisji Podziału Antropogeograficznego, w pracach bibliograficznych, przygotowaniu szczegółowego zdjęcia użytkowania ziemi. W latach 1951–1965 Oddział Poznański, pod kierownictwem Augusta Zierhoffera i Bogumiła Krygowskiego, prowadził prace związane z opracowaniem mapy geomorfologicznej Polski. W latach 1951–1953 członkowie oddziału pod kierunkiem Józefa Czekalskiego wykonali, w ramach Komisji Mapy Hydrograficznej PTG, zdjęcie hydrograficzne dorzecza Wełny, Mogielnicy i Odry. Pokłosiem wyżej wymienionych badań była zorganizowana przez oddział w 1952 r. ogólnopolska konferencja, na której przedstawiono efekty kartowania geomorfologicznego i hydrologicznego. W następnym roku oddział zorganizował konferencję roboczą Komitetu Nauk Geograficznych PAN i PTG dotyczącą uniwersyteckiego podręcznika geografii Polski oraz monografii geograficzno-gospodarczych miast.

Od 1946 r. w oddziale działała Sekcja Geografii Szkolnej kierowana do 1957 r. przez Marię Czekańską, a następnie Marię Kanikowską, koncentrująca swoją działalność wokół programów nauczania geografii w szkołach i dydaktyki geografii. Od roku 1947 dzięki pracy i zasługom naukowym, dydaktycznym i organizatorskim Marii Czekańskiej, dydaktyka geografii zajęła ważną pozycję w uniwersyteckim kształceniu studentów i nauczycieli (Piotrowska 2012). Rozwój teorii dydaktyki geografii i poszukiwanie metod nauczania geografii zaowocowało wydaniem publikacji: *Metodyka nauczania geografii* (1959a) oraz *Zarys metodyki geografii* (1959d), które stanowiły podstawę kształcenia dydaktycznego aż do lat 80. XX wieku. Wśród dorobku Marii Czekańskiej szczególne miejsce zajmują opracowania dla studentów: *Geografia ogólna* (1946a), skrypt dla studentów UAM *Wstęp do geografii regionalnej* (1957) i *Wstęp do geografii regionalnej świata – część I, Azja* (1959c), *Skrypt do kursu oceanografii – studium geografii dla studentów UAM* (1959b). Jednak wyjątkowym dziełem są szkolne podręczniki geografii: *Geografia dla kl. V* wspólnie z Haliną Radlicz-Rühlową (wyd. 1–1963, wyd. 19–1980), *Geografia Polski dla kl. VI* (wyd. 1–1951, wyd. 12–1962; wyd. zm. 1–1963, wyd. 15–1978), *Geografia regionalna świata dla kl. VII* wspólnie z H. Radlicz-Rühlową (wyd. 1–1965, wyd. 11–1975; wyd. zm. 1–1976, wyd. 8–1983).

W latach 1946–1953 Oddział Poznański PTG działał wszechstronnie, biorąc udział we wszystkich pracach na rzecz rozwoju geografii polskiej. Podczas posiedzeń naukowych referowano zagadnienia związane z geografiami i gospodarką Ziemi Północnych i Zachodnich, a także prezentowano liczne prace z zakresu geomorfologii, hydrologii, klimatologii, geografii stosowanej i geografii społeczno-ekonomicznej dotyczące Polski północno-zachodniej. Od 1951 r. datuje się wymianę prelegentów pomiędzy oddziałami.

OKRES 1954–1969

Po utworzeniu w 1953 r. Instytutu Geografii PAN zmienił się charakter działalności PTG – w mniejszym stopniu rozwijano prace naukowe, a uwypuklona została funkcja społeczna (Czechówna 1968, s. 179). W latach 1954–1969 rozwinęła się szerzej akcja popularyzacyjna, a także zaczęto coraz więcej uwagi zwracać na zagadnienia związane z dydaktyką geografii. W 1959 r. reaktywowano Wydział Spraw Naukowych PTG oraz odpowiednią sekcję w Oddziale Poznańskim pod kierownictwem Stanisławy Zajchowskiej, a następnie Edwarda Tomaszewskiego. Sekcja podejmowała starania zmierzające do zaktywizowania pracy naukowej członków PTG. Zaproponowano trzy grupy zagadnień i wyznaczono konsultantów spośród pracowników Instytutu Geograficznego UAM. Niestety starania nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Poza tym był to końcowy okres

prac związanych z opracowaniem mapy geomorfologicznej Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej, pod redakcją Bogumiła Krygowskiego³.

Ożywiona działalność popularyzacyjna Oddziału Poznańskiego PTG w latach 1954–1969 przejawiała się w licznych odczytach, pokazach filmowych oraz wycieczkach terenowych. Nierzadko sale wykładowe mieściły ponad 100 słuchaczy. Z działalności organizacyjnej w tym okresie należy zwrócić uwagę na przygotowany we współpracy z Kołem w Zielonej Górze, Zjazd Regionalny w Zielonej Górze w 1961 r. W Zjeździe wzięło udział 124 delegatów. W 1963 r. odbyła się sesja naukowa poświęcona współzałożycielowi Towarzystwa Geograficznego w Poznaniu, Stanisławowi Nowakowskiemu w 25. rocznicę śmierci, a w 1965 r. sesja naukowa dla uczczenia pamięci Stanisława Pawłowskiego. Natomiast w 1966 r. Bogumił Krygowski zorganizował, przy współpracy z Instytutem Geograficznym UAM w Poznaniu, seminarium dotyczące metod sedimentologicznych, a przede wszystkim zastosowań granifformometrii mechanicznej.

W 1966 r. powstała przy oddziale sekcja Komisji Geografii Stosowanej, której pracami kierował Tadeusz Bartkowski. Działalność naukowa oddziału przejawiała się także w organizacji posiedzeń naukowych z referatami wygłaszanymi przez pracowników naukowych, także z zagranicy, np.: W. Maas z NRD (1959), Gunnar Hoppe ze Szwecji, Jan Pieter Bakker i E.A. Kummer z Holandii (1964), A. Ceppel z Wielkiej Brytanii (1965).

OKRES 1969–1978

W latach 1969–1978 zróżnicowaną działalnością Oddziału Poznańskiego PTG kierowali: Stanisław Konieczny, Maria Czekańska i Wojciech Stankowski. Przy oddziale działały sekcje: Komisji Geografii Stosowanej, Komisji Geografii Szkolnej (kierownik Maria Kanikowska do 1974 r., Felicja Brzozowska w latach 1974–1977, Anna Wawrzyniak w latach 1977–1986) i powołana w 1970 r. sekcja Komisji Fotointerpretacji (kierownik Leon Kozacki). Sekcja Komisji Geografii Szkolnej współpracowała z Ośrodkiem Metodycznym w organizacji wykładów dla nauczycieli szkół podstawowych i średnich, zajmowała się dydaktyką szkoły wyższej. W 1973 r. zostało zorganizowane Sympozjum Geografii Szkolnej. Od 1974 r. oddział bierze udział w organizacji Ogólnopolskiej Olimpiady Geograficznej, powołany został Komitet Okręgowy Olimpiady Geogra-

³ Cyfrowa wersja mapy dostępna jest na stronie internetowej: http://igig.amu.edu.pl/data/assets/pdf_file/0011/164189/Krygowski_mapa.pdf.

ficznej pod przewodnictwem Wojciecha Stankowskiego. Maria Czekańska i Monika Hoffa weszły w skład Komitetu Głównego Olimpiady Geograficznej.

Aktywność oddziału w latach 1969–1978 wyrażała się także w organizacji wykładów naukowych (w tym odczytów gości zagranicznych: Konstantina Markowa i J. Grigoriewicza z ZSRR, K. H. Kissnera z NRD, Paula Macara i Alberta Pissarta z Belgii, Andersa Rappa ze Szwecji oraz uczestników polskich ekspedycji naukowo-badawczych), odczytów popularyzacyjnych, zebrań klubowych, seansów filmowych oraz wycieczek krajoznawczych (m.in. do: Wielkopolskiego Parku Narodowego, Konińskiego Zagłębia Węglowego, w okolice Poznania). Część zebrań przygotowano we współpracy z Polskim Towarzystwem Geologicznym, Oddziałem w Poznaniu, Studenckim Kołem Naukowym Geografów im. St. Pawłowskiego oraz Wielkopolskim Oddziałem Towarzystwa Przyjaciół Nauk o Ziemi. Przeciętna frekwencja na spotkaniach Oddziału Poznańskiego PTG wynosiła wówczas od 60 do 80 osób. W 1974 r. nawiązano współpracę z Towarzystwem Geograficznym NRD, z oddziałem prowadzonym przez Siegfrieda Herrmanna przy Uniwersytecie w Halle.

Z działalności organizacyjnej w tym okresie należy zwrócić uwagę na przygotowaną przez Sekcję Komisji Fotointerpretacji, wraz z Instytutem Geografii UAM i Dowództwem Wojsk Lotniczych w Poznaniu, w dn. 7–8 października 1971 r. V Ogólnopolską Konferencję Fotointerpretacji oraz w 1971 r., wraz z Instytutem Geografii UAM, Konferencję Hydrograficzną. W 1972 r. odbyła się sesja okolicznościowa z okazji 40-lecia pracy naukowej Bogumiła Krygowskiego. Ważnym wydarzeniem organizacyjnym dla oddziału był XXIX. Ogólnopolski Zjazd PTG, który odbył się w dniach 26–28 czerwca 1978 r. w Poznaniu.

OKRES 1979–1998

W latach 1979–1998 pracami Oddziału Poznańskiego PTG kierował Bolesław Nowaczyk. Wśród istniejących trzech sekcji, dynamicznie działała sekcja Komisji Geografii Szkolnej (kierowana przez Annę Wawrzyniak, a następnie do 1990 r. Janinę Idziak). Jej członkowie prowadzili wykłady dla nauczycieli ze środowiska poznańskiego oraz włączyli się do pracy w Komitecie Okręgowym Ogólnopolskiej Olimpiady Geograficznej. W zakresie współpracy z nauczycielami należy podkreślić aktywność edukacyjno-dydaktyczną Wojciecha Stankowskiego widoczną także w przygotowaniu szkolnych podręczników geografii: *Geografia fizyczna z geologią. Podręcznik dla szkoły średniej* (wyd. 1–1987, wyd. 14–2000), *Geografia. Ziemia – planeta człowieka. Podręcznik dla gimnazjum, cz. 1* (wyd. 1–2001), *Geografia. Polska – środowisko przyrodnicze człowieka, cz. 2, Podręcznik dla gimnazjum* (wyd. 1–2002) oraz publikacji popularnonaukowych dla uczniów

i studentów (m.in. *Rozwój środowiska fizyczno-geograficznego Polski*, 1 wyd.–1976, wyd. 2–1978, wyd. 3–1981; *Wstęp do geologii kenozoiku, ze szczególnym odniesieniem do terytorium Polski*, wyd. 1–1996).

W dn. 16 grudnia 1982 r. Stefan Kozarski powołał Komisję Geomorfologii, której przewodniczącym pozostawał do 1991 r.

W Oddziale przeprowadzano odczyty naukowe, prelekcje dla uczniów szkół średnich i nauczycieli (frekwencja przekraczała często 100 osób), wycieczki terenowe. Z działalności organizacyjnej należy zwrócić uwagę na przygotowaną w 1980 r. przez sekcję Komisji Fotointerpretacji, wraz z Instytutem Geografii UAM i Dowództwem Wojsk Lotniczych w Poznaniu, II Regionalną Konferencję Fotointerpretacji, w której uczestniczyło 130 osób. W 1980 r. Zarząd Oddziału Poznańskiego pomagał w organizacji wyprawy na Spitsbergenie kierowanej przez Ryszarda Wiktora Schramma.

W dniach 27–29 czerwca 1989 r. odbył się w Poznaniu XXXVIII. Zjazd PTG (łącznie z 3. Zjazdem Geografów Polskich) pod hasłem *Zmiana i ochrona środowiska, gospodarka przestrzenna. 70 lat geografii na Uniwersytecie Poznańskim*, który stanowił forum prezentacji osiągnięć naukowych ośrodka poznańskiego.

Komisja Geomorfologii PTG przygotowała w dniach 24–25 września 1991 r. w Poznaniu I Zjazd Geomorfologów Polskich. W trakcie zjazdu głosami 91 członków-założycieli podjęto uchwałę o powołaniu do życia organizacji pod nazwą Stowarzyszenie Geomorfologów Polskich (Wachecka-Kotkowska i in. 2013). Decyzji tej sprzeciwił się ówczesny przewodniczący PTG Wojciech Stankowski. Po rejestracji Stowarzyszenia zwołano w Warszawie 27 lutego 1992 r. pierwsze Zebranie Walne Stowarzyszenia Geomorfologów Polskich, na którym wybrano jego władze. Prezesem został Stefan Kozarski – założyciel i pomysłodawca. Powstanie tej organizacji spowodowało zaangażowanie części członków Oddziału Poznańskiego PTG w jej działalność.

OKRES 1998–2011

W latach dziewięćdziesiątych XX w. działalność Oddziału Poznańskiego PTG osłabła, a jego liczebność spadła do kilkunastu osób, co można wiązać z nową sytuacją społeczno-gospodarczą kraju, postępem technologicznym i ciągłymi, szybkimi zmianami stylu życia (Górską-Zabielska 2008). Wysiłki Zarządu Oddziału Poznańskiego pod przewodnictwem Marii Górskiej-Zabielskiej w latach 1998–2011, przyczyniły się w dużym stopniu do przywrócenia dawnego statusu i rangi Towarzystwa (fot. 5). Wychodzenie z ofertą zróżnicowanych odczytów naukowych i popularnonaukowych do geografów – seniorów, nauczycieli, studentów, a przede wszystkim uczniów szkół ponadpodstawowych, przy-

niosło efekty w postaci wzrostu liczby osób zainteresowanych m.in. udziałem w odczytach (frekwencja na zebraniu przekraczała często 100 osób), warsztatach metodycznych i jednodniowych wycieczkach (m.in.: do Biura Prognoz Instytutu Meteorologii i Gospodarki Wodnej przy lotnisku na Ławicy, Rezerwatu „Meteoryt Morasko”, Sierakowskiego Parku Krajobrazowego i Wielkopolskiego Parku Narodowego). Oddział Poznański wspierał zorganizowaną w 2000 r. wyprawę naukowo-turystyczną *Bornholm 2000 – od prekambriu po holocen* pod kierunkiem Marii Górskiej-Zabielskiej.

Ryc. 5. Aktywność Oddziału Poznańskiego w latach 1998-2011, wykład oddziałowy (lewa); wycieczka terenowa do Sierakowskiego Parku Krajobrazowego (prawa)
Źródło: fot. M. Górską-Zabielską

W 2000 r. została reaktywowana przez Iwonę Piotrowską sekcja Komisji Dydaktyki Geografii. Celem działalności sekcji pozostaje organizowanie seminariów, spotkań i warsztatów służących podniesieniu rozwoju naukowych i kwalifikacji zawodowych nauczycieli. Tematyka seminariów koncentruje się wokół zagadnień merytorycznych geografii fizycznej i społeczno-ekonomicznej, a także dydaktyki geografii, poprzez podkreślanie metod i strategii nauczania geografii i przyrody, aplikację GIS w nauczaniu, edukację regionalną i przyrodniczą. Corocznie podczas etapu okręgowego Olimpiady Geograficznej organizowane są seminaria dla nauczycieli szkół średnich. Na szczególną uwagę zasługuje kontynuacja działalności edukacyjno-dydaktycznej przez Wojciecha Stankowskiego. Jako przewodniczący Komitetu Głównego Olimpiady Geograficznej i Nautologicznej (2000–2004) skutecznie zaangażował się w prace nad nadaniem geografii statusu równorzędnego innym przedmiotom szkolnym, czego wyrazem było wprowadzenie przedmiotu geografii po raz pierwszy do grupy przedmiotów do wyboru w części pisemnej egzaminu dojrzałości w roku szkol-

nym 2002–2003. Natomiast Iwona Piotrowska uczestniczyła w opracowywaniu następujących podręczników geografii oraz pomocy dydaktycznych: *Geografia województwa poznańskiego dla klasy VIII* (wraz z J. Dzbanuszek 1997), *Plansze dydaktyczne do nauczania geografii dla szkół podstawowych i średnich* (wraz z M. Sobańską, W. Wieckim i D. Wieczorek, 1998), *Zeszyt ćwiczeń z geografii do matury w latach 2002, 2003 oraz 2004* (Zastrożna E., Mrula A., Piotrowska I., Lewandowska-Szwarc B., 2001). Andrzej Kostrzewski, a od 1996 r. Iwona Piotrowska są rzeczoznawcami MEN ds. kwalifikowania podręczników szkolnych.

Wśród najważniejszych działań organizacyjno-naukowo-dydaktycznych Sekcji Dydaktyki Geografii Oddziału Poznańskiego PTG należy wymienić przygotowanie:

- konferencji metodycznej dla nauczycieli pt. *Metoda projektu edukacyjnego* w 2001 r.;
- XI Ogólnopolskiego Forum Nauczycieli Przedmiotów Przyrodniczych *Krajobraz i człowiek* w 2010 r.;
- wystawy poświęconej życiu i twórczości Marii Czekańskiej z okazji 45. lat dydaktyki geografii na WNGiG w 2010 r.

OKRES 2011–2017

W latach 2011–2016, w okresie kadencji Artura Bajerskiego, najważniejszym wydarzeniem w działalności Oddziału Poznańskiego PTG było zorganizowanie w dniach 5–8 września 2012 r. LIX Ogólnopolskiego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego pod hasłem *Więcej Geografii*. Część konferencyjna zjazdu obejmowała dwie sesje plenarne, 17 sesji tematycznych, sesję posterową, 2 sesje terenowe oraz spotkanie informacyjne poświęcone wykorzystywaniu zasobów cyfrowych repozytoriów naukowych. W części konferencyjnej Zjazdu wzięło udział 160 uczestników oraz ponad 100 osób, głównie pracowników, doktorantów i studentów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, jak i delegatów na część organizacyjną Zjazdu.

Członkowie Oddziału Poznańskiego licznie i aktywnie uczestniczyli w Konferencji Regionalnej MUG w Krakowie w 2014 r. (także organizacyjnie w pracach Komitetu sterującego) odbywającej się po osiemdziesięciu latach od XIV Kongresu MUG, w którego organizację zaangażowany był Stanisław Pawłowski. Gościem honorowym międzynarodowego spotkania geografów w Krakowie był m.in. prof. n. med. Zbigniew Pawłowski, syn Stanisława Pawłowskiego.

W latach 2011–2016 odbyło się ponadto kilkanaście wykładów popularnonaukowych adresowanych do sympatyków geografii, nauczycieli i uczniów

szkół średnich. Aktywnie działała sekcja Komisji Edukacji Geograficznej pod kierunkiem Iwony Piotrowskiej. Wśród najważniejszych działań organizacyjno-naukowo-dydaktycznych Sekcji Dydaktyki Geografii PTG (organizatorzy: I. Piotrowska, Małgorzata Cichoń), należy wymienić:

- Międzyszkolny Konkurs Geograficzny *Obieżyświat* dla uczniów gimnazjów miasta Poznania (wraz z Gimnazjum *Dębinka* w Poznaniu), w 2013 i 2014 r.;
- seminaria dla nauczycieli gimnazjów z Wielkopolski podczas Wojewódzkiego Konkursu Geograficznego *Obieżyświat*, od 2015 r.;
- wystawę z okazji Jubileuszu 85 lat Dydaktyki Geografii na WNGiG; w 2015 r.;
- Wojewódzki Konkurs Geograficzny *Obieżyświat* dla uczniów gimnazjów województwa wielkopolskiego (wraz z Gimnazjum *Dębinka*), 2015 i 2016 r.;
- Ogólnopolską Konferencję Naukową w ramach Komisji Edukacji Geograficznej PTG *Nowe problemy i metody badań procesu kształcenia geograficznego*, 26–27 listopada 2015 r. (Piotrowska, Szkurlat 2016).

Ważną funkcję w ramach działalności Oddziału Poznańskiego, od powstania w 1974 r., spełnia Komitet Okręgowy Olimpiady Geograficznej i Nautologicznej, w którego składzie są członkowie PTG. W trakcie Olimpiady organizowane są spotkania i seminaria dla nauczycieli dotyczące rozwoju nauk geograficznych i ich adaptacji w geografii szkolnej. Iwona Piotrowska, a szczególnie Andrzej Kostrzewski przewodniczący Komitetu Okręgowego Olimpiady Geograficznej (od 1986 r. do dzisiaj), dokładają wielu starań, aby zachęcić nauczycieli do włączania do lekcji najnowszych trendów w rozwoju geografii. Andrzej Kostrzewski proponuje nauczycielom również pogłębianie wykształcania poprzez przygotowywanie rozpraw doktorskich i zacieśnianie współpracy naukowej z poznańskim ośrodkiem geograficznym.

Od dnia 1 grudnia 2016 r. Oddział Poznański PTG, pod przewodnictwem Małgorzaty Mazurek, włącza się w organizację 100-lecia działalności PTG i popularyzację jego misji poprzez upowszechnianie działalności o charakterze naukowo-badawczym, działalność edukacyjną budującą pomost między pracownikami naukowymi i nauczycielami oraz pracując nad zmianą form działalności odpowiadającą wymogom współczesnego procesu dydaktycznego (organizacja warsztatów tematycznych, konkursów tematycznych, itp.).

UDZIAŁ CZŁONKÓW ODDZIAŁU W STRUKTURACH PTG I OTRZYMANE ODZNACZENIA

Od powołania oddziału w 1946 r. poznańscy geografowie wybierani są do ogólnopolskich struktur PTG. W pierwszych latach powojennej działalności Maria Czekańska i August Zierhoffer weszli w skład Prezydium Zarządu Głównego PTG. W latach 1966–1969 oraz 1983–1995 jego członkiem był Ste-

fan Kozarski. Natomiast w latach 1990–1993 funkcję przewodniczącego Zarządu Głównego PTG pełnił Wojciech Stankowski⁴, który w latach 1986–1991 był również prezesem Klubu Polarnego PTG. W 1958 r. Maria Czekańska została przewodniczącą Wydziału Geografii Szkolnej PTG, natomiast Iwona Piotrowska przewodniczyła Komisji Dydaktyki Geografii PTG w latach 2001–2008. Iwona Piotrowska uczestniczy w pracach Głównej Komisji Rewizyjnej PTG (członek od 2009 r., a od 2013 r. wiceprzewodnicząca) oraz Komitetu Głównego Olimpiady Geograficznej i Nautologicznej PTG (od 2010 r.).

Członkowie Oddziału Poznańskiego PTG aktywnie działają w kilku ogólnopolskich komisjach problemowych przy Zarządzie Głównym PTG: Komisji Dydaktyki Geografii (obecnie Komisja Edukacji Geograficznej), Komisji Konkursu Prac Magisterskich, Komisji Krajobrazu Kulturowego, Komisji Obszarów Wiejskich, Komisji Osadnictwa i Ludności, Klubie Polarnym i Komisji Przemysłu.

Ryc. 6. Stanisława Zajchowska (1908–1995) – członek Zarządu Oddziału Poznańskiego w latach 1969–1972 i członek honorowy PTG (1988) (lewa); Andrzej Kostrzewski (1939–) skarbnik Oddziału Poznańskiego w latach 1963–1968 oraz sekretarz Komisji Geomorfologii PTG w latach 1982–1991 i członek honorowy PTG (2017) (prawa).

Źródło: Archiwum UAM

W okresie działalności Oddziału Poznańskiego wielu jego członków za zaangażowanie w działalność PTG oraz osiągnięcia naukowo-organizacyjne otrzymało najwyższe wyróżnienia Polskiego Towarzystwa Geograficznego, m.in.: siedem członkostw honorowych PTG (zał. 6), trzy Medale PTG (zał. 7) oraz wiele Złotych Odznak PTG (30 osób) (zał. 8). Godność Członka Honorowego PTG otrzymali: August Zierhoffer (1957), Maria Czekańska (1978), Florian Barciński (1982), Stefan Kozarski (1987), Tadeusz Bartkowski (1991) i Wojciech

⁴ Biogram i portret Wojciecha Stankowskiego, przewodniczącego PTG, znajduje się w załączniku 1 w T. 1.

Stankowski (2006) (ryc. 4), Andrzej Kostrzewski (2017) (ryc. 6), a Medal PTG uzyskali: August Zierhoffer (1964), Bogumił Krygowski (1969) (ryc. 4) i Stanisława Zajchowska (1988) (ryc. 6) (*Dzieje Nauk geograficznych...* 2012).

PODSUMOWANIE

Oddział Poznański Polskiego Towarzystwa Geograficznego przez cały okres swojej działalności, aktywnie uczestniczył w pracach dotyczących rozwoju Towarzystwa, jego integralności przedmiotowej, umocnienia pozycji geografii w systemie nauki, w dydaktyce szkolnej i jej roli społeczeństwie, zarówno w skali regionalnej, jak i ogólnopolskiej. Biorąc pod uwagę funkcje, które powinno realizować Polskie Towarzystwo Geograficzne, można stwierdzić, że także współcześnie ma ono duże szanse rozwoju na rzecz jedności polskiej geografii oraz kształtowania opinii społeczeństwa w zakresie m.in.: obserwowanych zmian klimatu, założeń zrównoważonego rozwoju, planowania przestrzennego.

Oddział Poznański Polskiego Towarzystwa Geograficznego zamierza przede wszystkim powiększyć skład osobowy towarzystwa, a w przyszłości realizować podstawowe funkcje geografii – organizacyjną, merytoryczną, dydaktyczną, aplikacyjną i społeczną. Poszczególnym funkcjom przypisane zostaną odpowiednie formy działalności. Kierunki działalności Oddziału Poznańskiego PTG są ściśle powiązane z kierunkami rozwoju poznańskiego ośrodka geograficznego.

BIBLIOGRAFIA

- Czechówna L. (1968), *Oddział Poznański*, [w:] Biesiada R. (red.), *Polskie Towarzystwo Geograficzne w pięćdziesiątą rocznicę działalności*, PWN, PTG, Warszawa, s. 175–182.
- Czekańska M. (1946a), *Geografia ogólna*, Wydawnictwo Państwowe Kursów Maturalnych dla Dorosłych, Poznań.
- Czekańska M. (1946b), *Zasługi Stanisława Pawłowskiego na polu metodyki i dydaktyki geografii*, „Czasopismo Geograficzne”, T. 17, 1939–1946, z. 3–4, s. 1–11.
- Czekańska M. (1951), *Geografia Polski dla kl. VI*, PZWS, Warszawa.
- Czekańska M. (1957), *Wstęp do geografii regionalnej*, Skrypt, Wyd. UAM, Poznań.
- Czekańska M. (1959a), *Metodyka nauczania geografii*, Skrypt, Wyd. UAM, Poznań.
- Czekańska M. (1959b) *Skrypt do kursu oceanografii – studium geografii dla studentów UAM*, Wyd. UAM, Poznań.

- Czekańska M. (1959c), *Wstęp do geografii regionalnej świata*. Cz. I, *Azja*. Skrypt, Wyd. UAM, Poznań.
- Czekańska M. (1959d), *Zarys metodyki geografii*, PZWS, Warszawa.
- Czekańska M. (1973a), *Geografia*, [w:] Labuda G. (red.), *Nauka w Wielkopolsce: przeszłość i teraźniejszość, studia i materiały*, PTPN, Wyd. Naukowe, Poznań, s. 779–892.
- Czekańska M. (1973b), *Metodyka geografii a praktyka szkolna*, PZWS, Warszawa.
- Czekańska M. (1984), *Geografia na Uniwersytecie Poznańskim w dwudziestoleciu 1919–1939*, „Czasopismo Geograficzne”, T. 55, z. 1, s. 3–33.
- Czekańska M. Radlicz-Rühlowa H. (1957), *Geografia dla kl. V*, PZWS, Warszawa.
- Czekańska M., Radlicz-Rühlowa H. (1965), *Geografia regionalna świata dla kl. VII*, PZWS, Warszawa (wyd. 9. WSIP, 1977).
- Czyż T. (2012), *Geografia gospodarcza* [w:] *Dzieje nauk geograficznych i geologicznych na Uniwersytecie w Poznaniu*, T. 1, *Historia*, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań, s. 145–146.
- Czyżewski J. (1968), *Z dziejów Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografii* [w:] Biesiada R. (red.), *Polskie Towarzystwo Geograficzne w pięćdziesiątą rocznicę działalności*, PWN, PTG, Warszawa, s. 63–98.
- Dzieje Nauk Geograficznych i Geologicznych na Uniwersytecie w Poznaniu* (2012), T. 2, *Biografie*, Wyd. PTPN, Poznań.
- Górską-Zabielska M. (2008), *Oddział Poznański PTG*, „Czasopismo Geograficzne”, T. 79, z. 1–2, s. 135–139.
- Kaniecki A., Kostrzewski A. (2012), *Geografia fizyczna* [w:] *Dzieje nauk geograficznych i geologicznych na Uniwersytecie w Poznaniu*, T. 1, *Historia*, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań, s. 131–144.
- Kostrzewski A. (2012), *Stanisław Pawłowski (1882–1940)* [w:] *Dzieje Nauk Geograficznych i Geologicznych na Uniwersytecie w Poznaniu* (2012), T. 2, *Biografie*, Wyd. PTPN, Poznań, s. 17–25.
- Kostrzewski A. (2016), *Stanisław Pawłowski (1882–1940)*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Piotrowska I. (2012), *Maria Czekańska (1902–1991)* [w:] *Dzieje Nauk Geograficznych i Geologicznych na Uniwersytecie w Poznaniu* (2012), T. 2, *Biografie*, Wyd. PTPN, Poznań, s. 152–158.
- Piotrowska I., Dzbanuszek J. (red.) (1998), *Geografia województwa poznańskiego*, Wyd. M. Rożak, Gdańsk.
- Piotrowska I., Sobańska M., Wiecki W., Wieczorek D., (1998), *Plansze dydaktyczne do nauczania geografii dla szkół podstawowych i średnich*, Wersus s.c. Poligrafia i Wytwarzanie Pomocy Szkolnych, Ziębice.

- Piotrowska I., Szkurlat E. (red.) (2016), *Nowe problemy i metody badań procesu kształcenia geograficznego*, „Prace Komisji Edukacji Geograficznej PTG”, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, T. 6, s. 278.
- Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Geograficznego w Poznaniu za rok 1930, odczytane na dorocznym walnym zebraniu członków w sali mikrobiologii lekarskiej U.P. dnia 8-go maja 1931 r.* (1931), „Czasopismo Geograficzne”, T. 9, s. 182–184.
- Stankowski W. (1976), *Rozwój środowiska fizyczno-geograficznego Polski*, PWN, Warszawa.
- Stankowski W. (1987), *Geografia fizyczna z geologią. Podręcznik dla szkoły średniej*, WSiP, Warszawa.
- Stankowski W. (1996), *Wstęp do geologii kenozoiku, ze szczególnym odniesieniem do terytorium Polski*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań.
- Stankowski W. (2001), *Geografia. Ziemia – planeta człowieka. Podręcznik dla gimnazjum*, cz. 1, Wyd. eMPI² Mariana Pietraszewskiego, Poznań.
- Stankowski W. (2002), *Geografia. Polska – środowisko przyrodnicze człowieka*, cz. 2, *Podręcznik dla gimnazjum*, Wyd. eMPI² Mariana Pietraszewskiego, Poznań.
- Wachecka-Kotkowska L., Zwoliński Z., Kostrzewski A., Migoń P., Rachlewicz G., Rączkowska Z. (2013), *Stowarzyszenie Geomorfologów Polskich jako specjalistyczne towarzystwo z dziedziny nauk o Ziemi* [w:] Kruszewski Z. (red.), *Towarzystwa Naukowe w Polsce. Dziedzictwo, kultura, nauka trwanie*, Rada Towarzystw Naukowych przy Prezydium PAN, Warszawa, T.2, s. 227–250.
- Zastrożna E., Mrula A., Piotrowska I., Lewandowska-Szwarc B. (2001), *Zeszyt ćwiczeń z geografii do matury 2002, 2003, 2004*, nr 3, Okręgowa Komisja Egzaminacyjna, Poznań.

Ponadto wykorzystano:

Księgi protokołów Oddziału Poznańskiego PTG z lat 1970–2016.